

PROJEKTOWANY BISKUPIŃSKI PARK KULTUROWY JAKO FORMA OCHRONY DZIEDZICTWA ARCHEOLOGICZNEGO*

Odkrycie w 1933 r. pozostałości osady z okresu hallszackiego (ok. 700 lat p.n.e.) na półwyspie położonym nieopodal wsi Biskupin sprawiło, że w ciągu kilku następnych lat o tej niewielkiej pałuckiej wiosce usłyszała większość mieszkańców naszego kraju.

Historia idei ochrony krajobrazu kulturowego okolic Biskupina

W wyniku rozpoczętych w 1934 r. szeroko płaszczyznowych badań wykopaliskowych już w okresie międzywojennym odsłonięto znaczną część doskonale zachowanych pozostałości zabudowań sprzed 27 wieków. Równoległe z pozostawionymi *in situ* relikdami zabudowy zorganizowana została na terenie wykopalisk wystawa prezentująca najcenniejsze zabytki wydobyte podczas badań. Postawiono też pierwsze rekonstrukcje ukazujące fragment zabudowy osady wraz z niewielkim odcinkiem wału obronnego.

W ciągu pięciu lat Biskupin wpisał się wyraźnie na turystyczną mapę II Rzeczypospolitej, o czym świadczą szacunkowe dane dotyczące frekwencji. Według prof. Zdzisława Rajewskiego do wybuchu II wojny światowej odwiedziło go 400 tys. zwiedzających. Informację tę zawarł w *III Sprawozdaniach Biskupińskich* opublikowanych w 1950 r.

1. Brama zrekonstruowanego grodu sprzed 27 wieków. Rezerwat archeologiczny w Biskupinie stanowi największą atrakcję projektowanego Biskupińskiego Parku Kulturowego. Fot. M. Kazik.

1. Gate of the reconstructed 27 centuries-old stronghold. The archaeological reservation in Biskupin is the greatest attraction of the planned Biskupin Cultural Park. Photo: M. Kazik.

Prace wykopaliskowe zostały wznowione już rok po zakończeniu działań wojennych. Podobnie jak przed wojną, ich teren był tłumnie odwiedzany przez turystów. Na popularność Biskupina, jako miejsca atrakcyjnego turystycznie, znaczący wpływ miała niewątpliwie propaganda państwowa, która zarówno przed wojną, jak i po niej promowała go jako „polskie Pompeje”, stanowiące dowód na zasiedlenie dzisiejszych ziem Polski przez Słowian już w epoce brązu.

Wzrostowi liczby turystów towarzyszyła rozbudowa infrastruktury: w 1950 r. utworzono Muzeum w Biskupinie jako oddział Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie; w 1968 r. rozpoczęto rozbudowę muzeum wg koncepcji prof. Zdzisława Rajewskiego, a od 2000 r. – w odpowiedzi m.in. na zmiany administracyjne w Polsce – Biskupin stał się samodzielną placówką podległą marszałkowi województwa kujawsko-pomorskiego. Za przełomowe wydarzenie w historii biskupińskiego muzeum należy uznać również festyn archeologiczny, zorganizowany po raz pierwszy we wrześniu 1995 r. Od tego czasu odbywa się

corocznie i jest największą tego typu imprezą w Europie, która w ostatnich latach przyciągała ok 70-90 tys. turystów (w ciągu 9 dni), co stanowi trzecią część frekwencji całorocznej.

Rezerwat archeologiczny nie jest jednak jedyną atrakcją, którą mogą zaoferować turystom najbliższe okolice Biskupina. Po drugiej stronie Jeziora Biskupińskiego, w odległości ok. 2 km w linii prostej od terenu wykopalisk, znajduje się niewielka wieś Wenecja, która swą nazwę zawdzięcza malowniczoemu położeniu na przesmyku pomiędzy trzema jeziorami. Stanowi ona również atrakcję turystyczną o krajowej randze, dzięki dwóm położonym na jej terenie obiektom: ruinom zamku z XIV w. oraz Muzeum Kolejki Wąskotorowej. Powstanie tego muzeum w 1972 r. powiązane było z uruchomieniem turystycznej linii kolejki wąskotorowej, która kursuje na trasie Żnin – Wenecja – Biskupin – Gąsawa (linia kolejowa powstała w 1894 r.).

W ostatnich latach zwiększyło się również turystyczne znaczenie Gąsawy. Przyczyniło się do tego odkrycie barokowych polichromii w miejscowym kościele parafialnym, które stawiają tę drewnianą

2. Ruiny weneckiego zamku z XIV w. Fot. M. Kazik.

2. Ruins of a fourteenth-century castle in Wenecja. Photo: M. Kazik.

3. Słynny z barokowych polichromii kościół w Gąsawie w zimowej szacie. Gminna wieś Gąsawa (do okresu międzywojennego posiadała prawa miejskie), choć znajduje się poza granicami projektowanego Biskupińskiego Parku Kulturowego, stanowi potencjalne centrum obsługi ruchu turystycznego okolic Biskupina. Fot. M. Kazik.

3. The church in Gąsawa, famous for its Baroque polychromes, in a winter setting. The communal village of Gąsawa (which to the interwar period enjoyed town rights) is located outside the boundaries of the planned Biskupin Cultural Park, but comprises a potential centre for serving the tourist turnover in the environs of Biskupin. Photo: M. Kazik.

świątynię wśród najcenniejszych obiektów tego typu w kraju. Wcześniej miejscowość ta kojarzona była z historycznymi wydarzeniami: w 1227 r. na zjeździe w Gąsawie zamordowany został książę Leszek Biały. Wypadki te upamiętnia pomnik wzniesiony w pobliskiej wsi Marcinkowo Górne, gdzie – wg podań – miał zginąć ugodzony strzałą książę, uciekający na koniu przed pościgiem.

Trzeba również koniecznie wspomnieć o wyjątkowych, krajobrazowych walorach okolic Biskupina. Wspomniane wyżej miejscowości geograficznie usytuowane są w obrębie Rynny Żnińskiej, którą

tworzy ciąg jezior połączonych rzeczką Gąsawką, wcinających się w otaczający je teren na głębokość 20-30 m. Walory krajobrazowe okolic Biskupina doceniają przede wszystkim turyści przybywający z centralnych i południowych stron naszego kraju.

Nowe możliwości, ale i nowe wyzwania przyniosły Biskupinowi zmiany gospodarczo-społeczne, jakie nastąpiły w Polsce po 1989 r. Ogromna liczba turystów, którzy zwłaszcza w czasie festynów archeologicznych odwiedzają Biskupin, sprawia, że najbliższe otoczenie rezerwatu archeologicznego stało się terenem niezwykle atrakcyjnym dla

4. W gminach Gąsawa i Żnin, w bezpośrednim sąsiedztwie projektowanego Biskupińskiego Parku Kulturowego, zachowały się obiekty dawnej, drewnianej architektury ludowej. Utworzenie parku kulturowego może przyczynić się do pozyskania funduszy na ich skuteczną ochronę. Fot. S. Nowaczyk.

4. The communes of Gąsawa and Żnin, directly adjoining the planned Biskupin Cultural Park, have preserved examples of old wooden folk architecture. The establishment of a cultural park may contribute to obtaining necessary funds for their effective protection. Photo: S. Nowaczyk.

prywatnych przedsiębiorców działających w branży turystycznej i gastronomicznej. Szczególne nasilenie zainteresowania nieruchomościami znajdującymi się w jego bezpośrednim sąsiedztwie widoczne jest od 2004 r. W ostatnich trzech latach pojawiły się różne, niepokojące projekty zagospodarowania terenów sąsiadujących „przez płot” z rezerwatem, a wykupionych przez prywatnych inwestorów (np. budowy świątyni neopogańskiej czy parku dinozaurów). Inicjatywy te, oprócz wielu innych niekorzystnych konsekwencji m.in. ekologicznych, stanowią przede wszystkim poważne zagrożenie dla archeologicznej tożsamości Biskupina, jako jednego z najważniejszych europejskich rezerwatów archeologicznych, uznanego w 1994 r. za pomnik historii.

Warto również nadmienić, że opisanej sytuacji sprzyja uchylene w 2003 r. planów zagospodarowania przestrzennego, które zostały opracowane przed 1994 r. Przy braku perspektyw na uchwalenie nowych planów, głównie z powodów finansowych, istnieje realne zagrożenie samowolą prywatnych właścicieli gruntów.

W obliczu tych zagrożeń Muzeum Archeologiczne w Biskupinie w 2005 r. podjęło pod wieloma względami precedensowe działania, mające na celu ochronę rolniczego charakteru krajobrazu najbliższego otoczenia biskupińskiego rezerwatu, a tym samym zabezpieczenie w przyszłości tych obszarów przed „dziwacznymi” inwestycjami prywatnych właścicieli gruntów. Działaniami tymi był wniosek,

a następnie wpisanie do rejestru zabytków terenów sąsiadujących z rezerwatem (w sumie ok. 70 ha, z czego na teren będący własnością Muzeum Archeologicznego w Biskupinie przypadają 24 ha). Inicjatywa ta w znacznym stopniu zabezpiecza krajobraz kulturowy okolic Biskupina przed dalszą dewastacją.

Działania te spotkały się z niemal jednogłównym sprzeciwem właścicieli gruntów. Wywołały też lokalną dyskusję na temat konieczności jasnego określenia zakresu dozwolonych działań inwestorskich wokół biskupińskiego rezerwatu, szczególnie tych, które wiążą się z obsługą ruchu turystycznego. Odpowiedzią na te głosy była idea utworzenia Biskupińskiego Parku Kulturowego, którą zainicjował Ośrodek Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego oraz starosta żniński Zbigniew Jaszczuk. Park obejmować miałby, a tym samym i chronić, najcenniejsze pod względem kulturowym obszary położone wokół Biskupina. Jesienią 2006 r. powstał zespół roboczy, w którego skład weszli: przedstawiciele gmin Gąsawa i Żnin, Muzeum Archeologicznego w Biskupinie, Muzeum Ziemi Pałuckiej w Żniniu, którego oddziałem jest Muzeum Kolejki Wąskotorowej w Wenecji, oraz Żnińskiej Kolejki Powiatowej. Prace tego zespołu trwają do dziś.

Trzeba również nadmienić, że idea ochrony krajobrazu kulturowo-przyrodniczego okolic Biskupina ma metrykę starszą o jedną dekadę niż idea powołania parku kulturowego. W latach 90. XX w.

5. Muzeum Kolejki Wąskotorowej w Wenecji. Zgromadzono tutaj unikatowe zabytki techniki związane z kolejką wąskotorową o rozstawie szyn 600 mm. Fot. S. Nowaczyk.

5. Museum of the Narrow Gauge Railway in Venice. A collection of unique monuments of technology connected with the narrow gauge railway (600 mm rail spacing). Photo: S. Nowaczyk.

trwały prace nad utworzeniem Pałuckiego Parku Krajobrazowego, który obejmować miał znaczne części jeziornych rynien: Żnińskiej oraz Wolickiej. Jednak ta inicjatywa ekologów upadła ze względu na niechęć miejscowej ludności i samorządowców, obawiających się zbyt dużych ograniczeń, jakie narzuciłby status parku krajobrazowego na gospodarkę rolniczą na tym terenie.

Przedmiotowy zakres ochrony projektowanego Biskupińskiego Parku Kulturowego

Projektowany Biskupiński Park Kulturowy ma obejmować terytorium dwóch gmin: Gąsawa oraz Żnin, leżących w powiecie żnińskim w województwie kujawsko-pomorskim. Do tej pory granice zostały

6. Wielkim i niedocenianym skarbem okolic Biskupina są naturalne tereny podmokłe, stanowiące ostoję wielu rzadkich gatunków flory i fauny. Ochrona tych obszarów stanowi jeden z celów, jakie spełniać ma Biskupiński Park Kulturowy. Fot. J. Korniluk.

6. A great and insufficiently appreciated highlight of the region of Biskupin is its natural marshlands, the environment of numerous rare species of animal and plant life. Protection of this terrain constitutes one of the objectives fulfilled by the Biskupin Cultural Park. Photo: J. Korniluk.

określone tylko ramowo. W gminie Gąsawa obejmuje grunty sołectw: Biskupin, Godawy, Gogółkowo i Gąsawa (w ostatnich przypadkach bez zabudowań wiosek), w gminie Żnin projektowane jest włączenie gruntów dwóch sołectw: Wenecja oraz Skarbienice. Obszar ten ma powierzchnię ok. 1450 ha.

W zakładaną przedmiotową ochronę Biskupińskiego Parku Kulturowego wpisują się następujące elementy:

Archeologia. Okolice Biskupina, zwłaszcza te w obrębie Rynny Żnińskiej, o żyznych glebach i licznych, bogatych w ryby jeziorach połączonych rzeką Gąsawką, były od końca ostatniego zlodowacenia (ok. 12 tys. lat temu) terenem niezwykle atrakcyjnym dla osadnictwa. Wszystkie najważniejsze kultury archeologiczne znane z pradziejów naszego kraju mają reprezentację w postaci stanowisk archeologicznych zarejestrowanych w najbliższej okolicy Biskupina. Obok stanowiska nr 4 w Biskupinie (słynna osada obronna z okresu halsztackiego), na terenie projektowanego parku znanych jest kilkadziesiąt stanowisk archeologicznych, z czego przynajmniej kilkanaście o znaczącej randze naukowej.

Te z nich, które znajdują się na terenie Muzeum Archeologicznego w Biskupinie oraz na obszarach wpisanych niedawno do rejestru zabytków, są chronione przed dewastacją. Niestety, znaczna część znajduje się poza strefami ścisłej ochrony konserwatorskiej i te stanowiska są narażone na zniszczenie przez inwestycje budowlane. Utworzenie parku kulturowego, a tym samym przystąpienie do opracowania planów zagospodarowania przestrzennego, pozwoliłoby na objęcie ściślejszą ochroną konserwatorską tych stanowisk archeologicznych.

Zabytki architektury. Na terenie projektowanego Biskupińskiego Parku Kulturowego, oraz w jego bezpośrednim sąsiedztwie znajdują się dwa cenne zabytki architektoniczne: drewniany kościół w Gąsawie z unikatowymi barokowymi polichromiami oraz ruiny zamku w Wenecji. Aczkolwiek zabytki te nie są bezpośrednio zagrożone, to jednak istnieje realna groźba (zwłaszcza w przypadku weneckiego zamku) zniszczenia krajobrazu kulturowego otaczającego te obiekty. Utworzenie parku kulturowego niewątpliwie pomogłoby w kształtowaniu otoczenia obu zabytków w sposób zgodny z normami konserwatorskimi.

Architektura ludowa. Gminy Gąsawa oraz Żnin należą – uwzględniając realia historycznej Wielkopolski – do terenów stosunkowo bogatych w zabytki dawnej¹ drewnianej architektury ludowej. Obiektów takich na terenie obu gmin jest przynajmniej kilka, a tylko jeden z nich podlega należytej

ochronie. Tym wyjątkiem jest chata pałucka z końca XVIII w., stojąca do lat 70. ub.w. na terenie wsi Biskupin, a obecnie na terenie rezerwatu w Biskupinie. Pozostałe obiekty, zarówno te opuszczone, jak i nadal zamieszkałe, znajdują się w złym stanie technicznym i popadają w powolną ruinę. Utworzenie parku kulturowego niewątpliwie pomogłoby w pozyskaniu funduszy na wykup i przeniesie tych obiektów na teren parku, a po gruntownej konserwacji i remoncie ustawieniu na jego obszarze.

Trzeba również nadmienić, że w obrębie projektowanego parku znajduje się niewielki obszar, wykupiony kilkanaście lat temu we wsi Wenecja przez Muzeum Ziemi Pałuckiej w Żninie, w celu przeniesienia tam wybranych obiektów architektury ludowej i utworzenia „zagrody pałuckiej”. Niestety, inicjatywa ta nie wyszła poza etap zakupu ziemi.

Wydaje się również celowe opracowanie dla przyszłego parku kulturowego katalogu projektów architektonicznych, które w zakresie formy, a częściowo może i stosowanego surowca nawiązywałyby do miejscowych tradycji ludowych. Projekty takie udostępniane byłyby nieodpłatnie osobom, które chciałyby w obrębie parku prowadzić działalność budowlaną.

Zabytki techniki. Żnińska Kolej Powiatowa obsługująca obecnie turystyczną linię kolejki wąskotorowej wraz z Muzeum Kolejki Wąskotorowej stanowią interesujące przykłady zabytków dawnej myśli technicznej, zachowanej i zaadaptowanej na potrzeby obsługi ruchu turystycznego. Utworzenie parku kulturowego potencjalnie stworzyłoby większe możliwości pozyskiwania funduszy na konserwację linii kolejowej i rozbudowę infrastruktury kolejki, np. budowę stylowego dworca w Wenecji Dolnej.

Ochrona środowiska przyrodniczego. Wschodnie Pałuki, w obrębie których zlokalizowany jest projektowany Biskupiński Park Kulturowy, należą do obszarów o najniższej w skali kraju sumie opadów rocznych (ok. 500 mm). Ten niekorzystny bilans wodny pogarsza dodatkowo sąsiedztwo oddalonych o ok. kilkanaście kilometrów odkrywkowych kopalni złóż wapienia, które w znacznym stopniu drenują wody podziemne z bliższej i dalszej okolicy. Dlatego szczególne znaczenie na omawianych terenach ma ochrona jezior i terenów podmokłych. Zwłaszcza te ostatnie, traktowane wciąż jeszcze przez wiele osób jako „nieużytki”, posiadają ogromne znaczenie ekologiczne.

Na terenach tych występuje wiele cennych gatunków roślin, stanowią one również siedlisko rzadkich gatunków ptaków. Bagna znajdujące się w okolicach Biskupina są również polem różnorodnych, interdyscyplinarnych badań (palinologicznych, palobotanicznych, palohydrologicznych) mających na celu odtworzenie stanów środowiska przyrodniczego okolic Biskupina w różnych okresach pradziejów.

Utworzenie parku krajobrazowego umożliwiłoby skuteczniejszą ochronę tych obszarów, szczególnie w obliczu pojawiających się w ostatnich latach projektów ich „zagospodarowania” i przypadków dewastacji (nielegalna wycinka drzew, podpalenia torfników).

*Wystąpienie na konferencji naukowej „Parki kulturowe – ochrona tożsamości krajobrazu”, zorganizowanej przez Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków 17.04.2007 w Lublinie. Konferencja stanowiła część obchodów Międzynarodowego Dnia Ochrony Zabytków.

Szymon Nowaczyk studiował archeologię w Instytucie Prahistorii Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu (praca magisterska „Kultura amfor kulistych w dorzeczu Dolnej i Środkowej Noteci”). Ukończył też studia w Instytucie Etnologii i Antropologii Kulturowej na tym samym uniwersytecie. Od 2000 r. jest pracownikiem Muzeum Archeologicznego w Biskupinie, gdzie prowadzi studia nad osadnictwem w epoce neolitu i wczesnej epoce brązu na terenie historycznych Pałuk oraz zajmuje się popularyzacją archeologii. Uczestniczy także w pracach nad utworzeniem Biskupińskiego Parku Kulturowego.

Przypisy

1. Mam tutaj na myśli obiekty pochodzące z k. XVIII i 1. poł. XIX w. Nie chodzi tu o tzw. poniatówki, czyli niewielkie drewniane domy budowane seryjnie w okresie międzywojennym dla

osadników z innych części kraju. Mają one swój niewątpliwý urok, nie reprezentują jednak tradycyjnego budownictwa typowego dla obszaru Pałuk.

THE PLANNED BISKUPIN CULTURAL PARK AS A FORM OF PROTECTING THE ARCHAEOLOGICAL HERITAGE

The sensational discovery in 1933 of the perfectly preserved relics of a stronghold from the Hallstatt era (about 2 700 years old), located on a peninsula of Lake Biskupińskie, ensured the international renown of the small village of Biskupin.

The excavation site and soon afterwards the first reconstructions attracted numerous tourists already in the interwar period. The number of visitors grew systematically also during the post-war period, and in 2007 reached a total of 300 000, becoming indubitably the reason for the interest in terrains adjoining the Biskupin reservation shown by assorted investors representing the gastronomic and tourist branches. The lack of current spatial development plans means that many of the foreseen investments (especially after 2004) now pose a threat to the maintenance of the

historical identity of the reservation (which has been granted the status of a historical monument) and contribute to the devastation of the cultural-natural landscape of Biskupin and its environs.

In response to the afore-mentioned threats the Voivodeship Conservator of Historical Monuments for the region of Kujawy and Pomerania and the Archaeological Museum in Biskupin have decided to extend protection to several score hectares of land in direct proximity of the archaeological reservation. Work is also being conducted on the establishment of the Biskupin Cultural Park, which would encompass terrains between the communes of Gąsawa and Żnin as well as other tourist attractions, such as the castle ruins in Wenecja and the Narrow Gauge Railway Museum.